

6. Креативна економіка. Успіх з традицією та майбутнім [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.advantageaustria.org/international/zentral/business-guide-oesterreich/importieren-aus-oesterreich/branchen/kreativwirtschaft/ueberblick.uk.html>.

7. Поручник А. М. Креативний ресурс національного економічного розвитку [Електронний ресурс] / А. М. Поручник. – Режим доступу : <http://www.confcontact.com/2009kach/poruchnik.php>.

8. Прихід економіки культури й креативності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tatsachen-ueber-deutschland.de/uk/ekonomika/main-content-06/prikhid-ekonomiki-kulturi-i-kreativnosti.html>.

9. Чуль О. М. Становлення креативної економіки як нового феномену економічної теорії : [Електронний ресурс] / О. М. Чуль // Економічний форум. – 2012. – №1. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/ekfor/2012_1/4.pdf.

Рецензент: д.е.н., професор Махмудов Х.З.

УДК 332.2

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНИХ ВІДНОСИН В РАМКАХ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПАРАДИГМИ

Пасемко Г.П., к.е.н., доцент

Харківський національний університет ім. В.В. Докучаєва

Проаналізовано зв'язок між земельною власністю та утворенням прибутку. Обґрунтовано необхідність посилення присутності держави на ринку сільськогосподарських земель.

Analyzed the relationship between land ownership and the formation of profit. The need to strengthen state presence in the market of agricultural land.

Постановка проблеми. Націленість на максимізацію результатів господарської діяльності, особливо в галузі сільського господарства, надто залежного від біологічних чинників, неминуче має своїм наслідком виникнення конфліктів як між людиною та природою, так і між окремими індивідами та суспільством взагалі. Аналіз розвитку економіки аграрної сфери у багатьох країнах свідчить, що технологічно детермінований прогрес у землеробстві досягається з помітним соціальним ефектом лише в тому випадку, коли спостерігається краща структурна впорядкованість соціально-економічної системи, в межах якої відбуваються технологічні зміни. В останній час в регулюванні аграрних відносин все відчутнішою є тенденція до ідентифікації земельної власності як об'єкта господарювання, а не як об'єкта обміну. Така принципова зміна сприйняття власності на ресурс, з приводу використання якого складаються аграрні відносини, поки що не зайняла належного місця ні в теорії, ні в практиці державного регулювання в Україні, що потребує розробки нового методологічного забезпечення цієї діяльності. Основою нової методології має стати еколого-економічна парадигма розвитку, яка зорієнтує державно-управлінську діяльність в аграрній сфері на підпорядкування економічних цілей цілям суспільної та біологічної систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні економічні перетворення в Україні, сприяли проведенню наукових досліджень, предметом яких були питання трансформації аграрних відносин, методологічні ос-

нови поєднання механізму ринкового саморегулювання та державних важелів впливу. На посиленні державної підтримки аграрного сектора наполягають В. Амбросов, В. Бородіна, М. Дем'яненко; питання врегулювання земельних відносин викладені у працях В. Другак, В. Семчика, А. Третяка, Г. Шарого; теоретико-методологічне обґрунтування державного регулювання аграрних відносин складає науковий інтерес таких учених, як М. Латинін, Т. Лозинська, П. Макаренко, О. Могильний, П. Саблук та ін. Незважаючи на посилення інтересу до зазначеної галузі, в Україні поки що не сформовано цілісної концепції державного регулювання аграрних відносин.

Постановка завдання. Проаналізувати зв'язок між земельною власністю і дійсним процесом виробництва в сільському господарстві та утворенням прибутку. Обґрунтувати необхідність посилення присутності держави на ринку сільськогосподарських земель, аргументуючи такий підхід необхідністю збереження довкілля.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відслідковуючи динаміку структурних зрушень в аграрному секторі економіки України, можна зробити висновок, що підтверджує сумніви окремих учених щодо абсолютизації значення інституту приватної власності: найвищу ефективність господарської діяльності забезпечують великі агрохолдинги, які здійснюють її переважно на орендованих землях. «На відміну від дрібних господарств вони отримують високі врожаї і мають можливість розвивати інфраструктуру...» [1, с. 37]. Якщо в середньому по Україні за період з 1991 по 2009 рр. урожайність зернових культур не перевищувала 3,5 т, то в агрохолдингах вона становила 5–6 т [1]. Ефективне функціонування підприємств на основі оренди засобів виробництва доводить, що земельна власність не має прямого зв'язку з дійсним процесом виробництва. Більше того, аграрні відносини, що уособлюють у собі й відносини власності, значною мірою обумовлюються розвитком продуктивних сил («економічним устроєм виробництва» [12]), незалежно від того, чи набувають вони юридичного забезпечення.

Саме об'єктивно існуючий нерозривний зв'язок між рівнем розвитку продуктивних сил і характером виробничих відносин послужив основною причиною концентрації землі як об'єкта господарювання у користуванні агрохолдингів, а не абстрактні «вимоги ринку» [1]. Теза про те, що «для розбудови продуктивного і конкурентного сільського господарства потрібен ринок землі» [10, с.53], сформульована на підставі досить поверхневого аналізу становлення системи господарювання західних країн. Уявлення про «правильність» західнокапіталістичної господарської системи, на думку С. Кара-Мурзи, є наслідком гіпостазування стереотипу євроцентризму [7]. Ринкові ж інститути або, точніше, форми організації господарського життя «цілком законно і неминуче відрізняються одна від одної відповідно до відмінностей між національними культурами тих людей, які їх практикують» [там само, с. 149]. Раціоналізації наукового знання щодо аграрних відносин, з одного боку, сприяли реальні результати функціонування приватних аграрних підприємств, а з другого – накопичення достатнього великого обсягу інформації, отриманої завдяки теоретичним і емпіричним дослідженням, відносно, так

званих, «неспроможностей» («фіаско», «провалів») ринку. Аграрні відносини, як ніякі інші, залежать від процесів, що можуть розвиватися під дією неспроможностей ринку.

Посилаючись на Д. Веймера і Е. Вайнінга [5], зазначимо, що суспільним благам притаманні три головні риси: неконкурентність у споживанні, невиключеність у користуванні та переобтяженість. Якщо земля перебуває у спільній власності, вона має усі ці три ознаки: земельними ділянками одночасно скористуються декілька людей – артіль, комуна, община тощо – (неконкурентність у споживанні); відсутній контроль однієї особи над конкретними земельними ділянками (невиключеність у користуванні); при збільшенні кількості користувачів родючість земельних ділянок може погіршуватися, що вимагає додаткових витрат на її відновлення (переобтяженість). З усіх ознак переобтяженість є найголовнішою. У цьому зв'язку важливого значення набуває визначення меж господарської діяльності людини і призупинення тих тенденцій, що виникають у зв'язку з порушенням регуляторних механізмів біосфери [2]. Прагнення до отримання більшої кількості корисного ефекту від використання земельної ділянки залежить не від того, у чийй власності вона знаходиться, а від того з якою метою виробляється за допомогою цієї ділянки продукція. Якщо господарство організовано з метою товарного виробництва, прагнення до збільшення його прибутковості буде проявлятися незалежно від форми власності на землю, а отже в обох випадках існує загроза погіршення властивостей землі за рахунок інтенсифікації її використання (засолення, ущільнення, забруднення, ерозія тощо).

У сучасній літературі можна знайти дві протилежні точки зору щодо інтерпретації поведінки суб'єктів господарювання відносно до землі залежно від домінуючої форми власності на неї [3; 4; 8]. Апологети першої з них наполягають на тому, що при спільному використанні землі і спільному управлінні господарством воно буде організоване на принципах раціональності та оптимальності, що унеможливить або, принаймні, мінімізує втрату корисних властивостей землі. Представники другої точки зору, апелюючи до практики ведення сільського господарства в країнах із соціалістичним устроєм економіки, стверджують, що лише власник землі буде дбати про її збереження та охорону. Насправді обидві точки зору відображають спрощені спроби пояснити людську поведінку на підставі теорії раціонального вибору, у той час, як для неї характерним є посилення ірраціоналізму у зв'язку із зростанням ринків із асиметричною інформацією. Асиметричність розподілу інформації, на думку Дж. Стігліца, породжує невизначеність ефективного використання засобів і ресурсів та різне становище виробників на ринку [11, с. 86].

Аналізуючи ринки з асиметричною інформацією, Дж. Ейкерлоф зробив висновок про те, що її недостатність або спотворення може привести до зворотної ситуації на ринку. Не маючи належної інформації про ситуацію на ринку сільськогосподарської продукції, виробники схильні приймати господарські рішення за принципом «їзди зайцем» [5, с. 85]. При спільному використанні землі окремі індивіди (групи індивідів) з метою економії витрат намагаються перекласти частину турбот про належний догляд за землею на інших або привласнити більшу кількість доходів.

Приватна власність на землю й організація її використання у формі ринку також не вільні від впливу ірраціональних рішень землевласників. Зокрема, порушення сівозмін окремими суб'єктами господарювання вбачається ними як незначний негативний вплив на родючість, оскільки вони впевнені, що інші землевласники мають дотримуватися умов раціонального землекористування. З іншого боку, маючи інформацію про масові порушення норм ведення сільського господарства, окремі землевласники не схильні вкладати кошти у відтворення земельних ресурсів, справедливо вважаючи, що це все одно не зможе запобігти деградації земель. Тобто в обох випадках землевласнику вигідніше не вкладати кошти в охорону і збереження земель («іхати зайцем»), що, власне, і спостерігається в Україні.

Нездатність чи небажання побачити у господарській діяльності, позбавленій моральних цінностей і спрямованій лише на накопичення багатства будь-якою ціною, загрозу для всього суспільства є майже загальною ознакою сучасних вітчизняних досліджень, що стосуються проблем аграрних відносин. При цьому спостерігається гіпостазування уявлення, оскільки, справедливості ради, треба зазначити, що негативні соціальні, економічні та екологічні наслідки безгосподарського використання землі не лише не заперечуються, а й всіяко обґрунтовуються, але при цьому робиться висновок, що ці явища зникнуть разом із введенням ринку земель. Якщо не видавати бажане за дійсне (унікати гіпостазування), а керуватися об'єктивними факторами, слід констатувати, що реальні аграрні відносини в Україні складаються в умовах відчуження основного засобу виробництва від реального товаровиробника, оскільки земля, як виробничий ресурс, закріплена у власності найменш економічно активної частини населення, 40 % з якого є пенсіонерами [9, с. 21].

За даними Державного агентства земельних ресурсів України на 1.01.2011 р., 68 % від загальної кількості земельних ділянок знаходилися в оренді. Оренда земельних ділянок породжує ефект використання спільної власності – орендар намагається вилучити якомога більше корисних властивостей землі, усвідомлюючи: те, що він не використовує, дістанеться комусь іншому. Крім надмірного споживання ресурсу і його неправильного використання, оренда землі відзначається ще й недостатніми капіталовкладеннями в їх охорону та збереження. Відстороненість власників землі від контролю за її використанням і опортуністична поведінка землекористувачів при існуванні юридично закріпленого права власності на землю породжують ілюзію «невиключеності» цього ресурсу, тобто такий стан, за якого, користувачем земельної ділянки може бути будь-хто, хто захоче взяти її в оренду, при цьому користувачі можуть постійно змінюватися. Опосередкованим показником того, що в дійсності саме це і відбувається в Україні, є термін оренди. Так, частина короткострокових договорів оренди (терміном до п'яти років) становить в середньому по Україні 50%, а в деяких регіонах значно перевищує цей показник.

Здебільшого у науковій літературі викладена лише констатація того, що такі неспроможності існують, але фактично відсутній їх компаративний аналіз. Використовуючи здобутки тих попередників, хто займався дослідженням неспроможностей ринку [5; 6], спробуємо порівняти наслідки існу-

вання неспроможностей ринку та держави в земельній сфері. Інституційна невиключеність земельних ділянок в Україні як наслідок неспроможності держави зменшує ефективність їх використання: віддача землі залишається відносно низькою, капіталовкладення в охорону і збереження ресурсу скорочуються, унаслідок нерозподіленого права власності родючістю землі перестають перейматися і юридичні власники земельної ділянки, і її фактичні користувачі, гірші за якістю ділянки землі виводяться з обробітку.

Певною мірою інтенсивність використання земельних ділянок уповільнюється, а в деяких регіонах земельні ресурси навіть не довикористовуються, але при бажанні і правильній організації справи ці недоліки можна виправити. Значно важче або зовсім неможливо подолати наслідки переобтяження земельних ділянок, яке найчастіше виникає внаслідок дії ринкового механізму. Як зазначають Л. Веймер і Е. Вайнінг: «Помилки в недовикористанні ресурсу можна виправити, помилки в надмірному його використанні – неможливо» [5, с. 143]. Тому на сьогоднішній день в жодній країні світу не існує нерегульованого ринку земель.

Більше того, приватна власність на землю, формування якої у XVIII-XIX ст. мало надзвичайно позитивний вплив на ефективність аграрних відносин, зараз не відіграє вирішальної ролі в забезпеченні ефективності сільськогосподарського виробництва. Практика господарювання в зарубіжних країнах свідчить, що вирішальною у цьому процесі є форма реалізації права власності на землю, а найголовніше – власність на кінцевий продукт, отриманий унаслідок використання земельної ділянки.

Організаційно-технічні чинники сучасного аграрного виробництва унеможливають його ефективне ведення дрібнотоварними підприємствами. З огляду на цю обставину, приватна власність не перешкоджає концентрації земель у користуванні великих агропромислових компаній, яка здійснюється на основі оренди. Створення інтеграційних об'єднань відбувається в руслі загальносвітових тенденцій трансформації аграрних відносин і всупереч догматичним уявленням деяких вітчизняних учених і політиків про абсолютну роль приватної власності у забезпеченні розвитку аграрного сектора економіки.

Так, у США, країні з найбільш міцними ринковими традиціями, за останні двадцять років відбулися помітні зрушення у сфері аграрних відносин. Опубліковані економічні огляди діяльності аграрних підприємств США свідчать, що з 2 млн ферм 70 тис. найбільших (3,5 %) забезпечують виробництво близько 70 % товарної сільськогосподарської продукції країни; близько 1 млн сімейних ферм реалізують лише 12 % продукції і є найбільш збитковими [13].

Саме в той час, коли в Україні почалися процеси роздержавлення та приватизації землі й майна бувших радгоспів і колгоспів, у США була прийнята поправка до Конституції, згідно з якою затверджено право колективної власності [там само]. Оскільки із зростанням цінності якості навколишнього середовища економічні ефекти перестають бути єдиним критерієм соціально-економічного розвитку, спостерігається переосмислення соціальних трансформацій, пов'язаних із збільшенням частки спільної власності і розширенням меж державного регулювання аграрних відносин.

Якщо раніше суспільна думка схилилася в бік відмови від використання державної власності і надмірного державного регулювання як інститутів, що не забезпечують прийняття ефективних рішень щодо розвитку підвладних об'єктів, то сучасна суспільна парадигма допускає, що з метою збереження довкілля краще припуститися помилки в бік зниження розвитку [6, с. 856]. Ці погляди збігаються з позицією Л. Веймера та Е. Вайнінга і свідчать про зростання консерватизму під час розроблення аграрної політики в США й інших розвинених країнах. Так, В.К. Віскузі, Д.М. Вернон і Д.Е. Гарингтон наголошують, «...що цей консерватизм виникає цілком незалежно від того, чи є хоч якийсь неприйняття ризику. Суспільство вибирає надмірну обережність не тому, що не бажає наражатися на небезпеки. Швидше перегляд викликається тим, що очікуваний виграш від прийнятих нині рішень у майбутньому може бути набагато меншим, ніж зараз...» [там само, с. 857]. Отже, сучасна модель державного регулювання аграрних відносин має бути побудована на основі раціоналізації аграрної політики, яка враховує не лише внутрішні та зовнішні впливи на стан екосистеми, а й майбутні наслідки таких впливів.

Принципово нові процеси у розвитку аграрних відносин, пов'язані з видозміною форм власності, поглибленням усупільнення праці і зростанням цінності якості навколишнього середовища вимагають більшої об'єктивізації державноуправлінських рішень, що складають основу сучасної аграрної політики. Дослідження вчених, представників теорії систем, свідчать, що необхідною умовою забезпечення життєздатності систем є її здатність до самоорганізації. Мабуть, правомірним буде припущення, що погіршення умов відтворення землі як складової еколого-економічної системи негативно впливатиме на здатність цієї системи до самоорганізації, оскільки вади системоутворюючих елементів (а земля є саме таким елементом) суттєво сповільнюють процес взаємодії. Отже, надмірне спрощення регуляторної діяльності держави (з точки зору використання інструментів впливу), можливо і полегшує контроль над суб'єктами аграрних відносин, але не створює умов для своєчасного коригування механізму самоорганізації за рахунок використання економічних методів.

Висновки. Відслідкування динаміки структурних зрушень в аграрному секторі економіки дозволило виявити, що найвищу ефективність господарської діяльності забезпечують великі агропромислові утворення (агрохолдинги), які здійснюють її переважно на орендованих землях. Це свідчить про відсутність прямого зв'язку між земельною власністю і дійсним процесом виробництва і дозволяє стверджувати, що в сільському господарстві утворення прибутку пов'язано не скільки із власністю на землю, стільки з її продуктивним використанням.

Із зростанням цінності якості природного середовища економічні ефекти перестають бути єдиним критерієм суспільного розвитку. Отже, сучасна модель державного регулювання аграрних відносин має бути побудована в межах еколого-економічної парадигми суспільного розвитку на основі раціоналізації аграрної політики і з врахуванням можливих наслідків регуляторного впливу на стан еколого-економічної системи.

Література:

1. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [М. В. Присяжнюк., М. В. Зубець, П. Т. Саблук та ін.]; за ред. М. В. Присяжнюка, М. В. Зубця, П. Т. Саблука та ін. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 1008 с.
2. Акімова Т. А. Економіка устойчивого розвитку: учеб. посіб. / Т. А. Акімова, Ю. Н. Мосейкин. – М. : ЗАО «Издательство Экономика», 2009. – 430 с.
3. Бабміндра Д. Цивілізований ринок земель чи шахрайський дерибан? / Д. Бабміндра, Т. Єлефтеріаді // Землевпорядний вісник. – 2009. – № 2. – С. 28 – 32.
4. Бабміндра Д. Ринок землі: видимі й приховані ризики / Д. Бабміндра, А. Мартин // Землевпорядний вісник. – 2008. – № 1. – С. 9 – 15.
5. Веймер Д. Л. Аналіз політики: концепції і практика / Д. Л. Веймер, Е. Р. Вайнінг: [пер. з англ. І. Дзюб, А. Олійник; наук. ред. О. Кілієвич]. – К. : Вид-во Р. Соломії, С. Павличко «Основи», 2000. – 654 с.
6. Віскузі В. К. Економічна теорія регулювання та антимонопольна політика : [пер. з англ.] / В. К. Віскузі, Д. М. Вернон, Д. Е. Тарингтон; наук. ред. пер. та авт. передм. О. Колієвич. – К. : Вид-во Р. Соломії, С. Павличко «Основи», 2004. – 1047 с.
7. Кара-Мурза С. Г. Кризисное обществоведение. Ч. I: курс лекций / С. Г. Кара-Мурза. – М. : Научный эксперимент, 2011. – 464 с.
8. Кириленко І. Т. Трансформація соціально-економічних перетворень у сільському господарстві України: проблеми, перспективи / І. Т. Кириленко. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 452 с.
9. Мартин А. Проблема орендних відносин у сільськогосподарсько-му землекористуванні / А. Мартин // Землевпорядний вісник. – 2011. – № 9. – С. 18 – 22.
10. Меєрс В. Зміна фокуса аграрної політики та розвитку села в Україні: висновки та перспективи для руху вперед / В. Меєрс, С. Дем'яненко, Т. Джонсон, С. Зоря // Зб. наук. праць – К. : КНЕУ, 2005. – 171 с.
11. Пасемко Г. П. Економісти-лауреати Нобелівської премії про державне регулювання аграрних відносин / Г. П. Пасемко // Ринкові трансформації та економічний механізм підвищення ефективності підприємств аграрного сектора: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (8-9 жовтня). – Х., 2009. – С. 248-249.
12. Покритан А. Деякі питання аналізу і реформування відносин власності / А. Покритан, В. Гринчук // Економіка України. – 2003. – № 11. – С. 38 – 46.
13. Третяк А. Стратегія аграрно-земельної політики України в умовах сучасної світової продовольчої кризи / А. Третяк, В. Другак, І. Осадча // Землевпорядний вісник. – 2008. – №5. – С. 4 – 15.

Рецензент: д.держ.упр., професор Лозинська Т.М.

УДК 333.433:339.33

РОЛЬ І МІСЦЕ ОПТОВИХ РИНКІВ В СИСТЕМІ ЗБУТУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

Паска І.М., к.е.н., доцент

Білоцерківський національний аграрний університет

Здійснюється оцінка ролі оптових ринків сільськогосподарської продукції в системі збутової діяльності сільськогосподарських товаровиробників. Особлива увага приділяється формуванню регіональних ринків сільськогосподарської продукції.

Assesses the role of wholesale markets for agricultural products in the marketing activities of agricultural producers. Particular attention is paid to developing regional markets for agricultural products.